

ՄՇԱԿ

ՀԻՄՆԱԿԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

Տարեկան գինը 10 ռուբլի, կես տարվանը 6 ռուբլ.
Առանձին համարները 5 կոպեկով.
Թիֆլիսում գրվում են խմբագրատան մէջ.
Մեր հասցեն. Тифлисъ, Редакция „Мшакъ“.
Կամ Tiflis, Rédaction „Mschak“.
Տ է Լ է Ֆ օ Ն № 253.

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(բացի կիրակի և տօն օրերէն).
Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լիզուով.
Յայտարարութիւնների համար վճարում են
իւրաքանչիւր տողատեղին 10 կոպեկ.
Տ է Լ է Ֆ օ Ն № 253.

Ապրիլի 5-ին, Մաղառուզ գիւղում, երկարատե Զիւանդութիւնից յետոյ, վախճան-
վեց Զրարերդի նախկին գործակալ ծերունի

ՏԵՐ-ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՔԱՀԱՆԱՅ ՏԵՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆԸ,

որի մասին հանգուցեալի այրին, երկուցէի Հովսիսիմէ Տէր-Սարգսեան Տէր-Գրիգորեա-
նը, որդիքը՝ Սարգիս քահանայ, Զաւար, Զուռնուր և Միքայէլ Տէր-Գրիգորեանները և
զուտաւորը—Զաւար Շամամեանը խորին վշտով յայտնում են իրանց ազգականներին, բա-
րեկամներին և ծանօթներին:

1—2

Եզօր Աւագեան Դաւիթովը եզօր և բոյրերի հետ միասին արտայտում են իրանց ան-
կեղծ երախտագիտութիւնը և սրտագին շնորհակալութիւնը այն բոլոր անձերին, որոնք
յարգեցին իրանց թանգագին և անմոռաց եզօր

Պ Ա Ի Լ Ի (Պօղոսի)

յիշատակը և այն անձերին, որոնք այնքան ցաւակից կերպով գրաւոր արձագանգ
տուին իրանց անհուն վշտին:

1—1

ԲՈՎԱՆԴԱՅՈՒԹԻՒՆ

Ցամաքի գորբը մասին. Բարեկէլի առիթով.—
Ներքին ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Երկու խօսք Թիֆլիսի
Հայոց Բարեգործական ընկերութեան մասին:
Բարեգործական ընկերութեան տեղեկագիրը.
Նամակ Խմբագրութեան. Ներքին լուրեր.—
ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Պատերազմի շուրջը.
Յիշատակելի գործ. Նամակ Ամերիկայից. Ար-
տաքին լուրեր.— ՀԵՌԱՅԻՐՆԵՐ.— ՅԱՅՏԱՐԱ-
ՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ. Անցեալէն
և ներկայէն:

ՅԱՄԱՔԻ ԶՈՐԻՒ ՄԱՍԻՆ

Ցամաքի գորբերը սկսում են միմեանց
մօտենալ և, ինչպէս հազորդեցին հեռա-
գրական գործակալութիւնները, նրանք
ունեցել են մասնաւոր ընդհարումներ մի-
մեանց հետ, որոնք, սակայն, ոչ մի վճռա-
կան և լուրջ նշանակութիւն չունեն:

Մի յատուկ յօդուածով, որ նուիրել է
«Рус. Вѣд.» լրագիրը ցամաքի բանակ-

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ԱՆՅԵԱԼԷՆ ՆԵՆ ՆԵՐԿԱՅԷՆ

Վնեստիկ, ապրիլի 4-ին

Նախորդ թղթակցութեամբ քանի մի տեղե-
կութիւն հաղորդեցի, թէ ինչպէս Թիւրքիոյ
մայրաքաղաքին մէջ մեր տնտեսական կեանքը
օրէնք կը հիւծի, ու մեր ընկերական դիրքը կը
սկաւրանայ: Յիշեցուցի, թէ երկրին վարչական
կազմակերպութեան ասպարէզը մեր առջև կը
հետզհետէ կը նեղնայ, մինչև որ օրին մէկն
ալ բոլորովին փակուի, գոցուի, լինայ երթալ:
Անդրադարձուցի, թէ բժշկութիւնը՝ երբեք
հայուն համար գրեթէ ցեղային մենաշնորհ մը
այլ ևս ուրիշ ցեղերու կը փոխանցուի: Տեսու-
թիւնը այսօր շարունակելով, ջանանք հաւանա-
կան ասպարէզ մը նախատեսել: Այս խնդիրնե-
րը թերևս օր մը մտածութեան նախնական
նիւթները հայթայթեն անոնց, որ ուզեն խոր-
հիլ թէ ինչպէս կարելի է մեր ձեռքէն եկածը
ընել, որպէս զի Թիւրքիոյ մէջ մենք հայերս
և բոլորովին ստրուկները չը դառնանք, և բո-
լորովին չը վճռանանք: Մեր կայսրութիւնը ինչ-
քան ալ որ աղետաւոր ըլլայ, բայց և այնպէս
ինքնօգնութեան լայն ասպարէզ ունինք առ-
ջինիս, որմէ չենք օգտուիլ հնարաւորութեան
սահմաններուն մէջ:

Երտուն տարի մը առաջ Պօլիս այցելած ոչ-
թիւրքիացի հայ մը, եթէ հիմակ անգամ մը
նորէն հոն վերադառնայ, զարմացմամբ պիտի
հարցնէ, թէ «Ռը են հայակապ հայ ճարտա-
րապետները, ուր են հայ տաղանդէի նորանոր
ստեղծագործութիւնները, ուր հայ բանու-

ների գրութեան, հետեալ կարծիքն է
յայտնված այդ մասին: Մաղալ ժամա-
նակը Ռուսաստանը պահում էր Հե-
ռուսը Արեւելքում միայն 100,000 հո-
գուց բաղկացած մի զօրք, որ հեռու է
իր յենակէտ Եւրօպական Ռուսաստանից
հինգ վեց հազար վերստերով: Այդ պատ-
ճառով անկարելի էր արագ կերպով ու-
ժեղացնել զօրքը մինչև անհրաժեշտ թի-
ւը: Այդ հանգամանքի, նաև պատերազմի
բեմի ընդարձակ լինելու վրա կազմեցին
իրանց հաշիւները եազմական ռազմա-
գէտները: Եազմացիները փոխադրելով
հարաւային Մանջուրիա մի անգամից ի-
րանց բոլոր զործող զօրքը, 240,000 հո-
գի, կարող էին մի քանի ամսվայ ըն-
թացքում աւելի ուժեղ լինել և հասցնել
մեզ մի շարք հարուածներ: Սակայն Օեա-
մի և Նօզգու մարաթախների ծրագիր-
ները այնքան էլ հեշտ իրագործելի չէին,
որքան թւում է: Մատաշունչ ձմեռը ար-
գելեց եազմացիներին կատար ածելու

րը»: Ու պատասխան պիտի լսէ, թէ «ալ հայ
ճարտարապետ չը կայ, ճարտարապետութիւնը
հայոց ձեռքէն կերթայ»:

Դառն ճշմարտութիւն մը: Այն, ունինք ա-
ռաջնակարգ գեղարուեստագէտ ճարտարապե-
տներ, որոնք եւրօպական մեծ հիմնարկութիւն-
ներէ փառաւոր վկայականներ ստացած են, ու
իրենց տաղանդն ալ գործնականապէս փայլե-
ցուցած, բայց հայ ինչ որ կը պատահի. դա-
տարի կը նստին. քանի որ Վարդին կայ, ին-
չիմ գնալ Կիւրեղեանը փնտռել: Տաղանդաւոր
հայ ճարտարապետ կամ ժամանակին մեծ
մասը պարզապէս կանցընէ, կամ կը պարտաւո-
րուի երկրէն դուրս ելլել: Յովսէփ Ազնաւոր
մը, որ պուլկարներուն մայր-եկեղեցին կա-
ռուցած էր Պօլիս, ու Պուլկարիս՝ ազգային
թատրոն մը, այդ տաղանդաւոր հայ ճարտա-
րապետը հարկադրուեցաւ Թիւրքիայէն դուրս
այլուր գործ գտնել: Պօլսը հայ ճարտա-
րապետներուն ստուար մեծամասնութիւնը ա-
ւելի արհեստաւորներ են, քան թէ արուեստա-
գէտներ. չորս պատով տուներ շինել պիտեն,
ու այսքանը կը բաւէ ընդհանրութեան:

Հայ գեղարուեստագէտն ալ բարգրական
հանդամաններուն ազդեցութիւնը կը կրէ. հայ
ճարտարապետն ալ իր ցեղին բարոյական ու
տնտեսական տկարացմանը հետեանքով, ինքն
ալ կը տկարանայ: Թիւրքիոյ մէջ Դարդ մը
իւրեք իրենը «Մալը» չէ, այլ խումբի մը մէկ
մասը. Թիւրք է, յոյն է, հնչեպ է, հայ է. ցե-
ղին հօգուցմանը ու տկարացմանը հետ ան-
հատն ալ կը հօգուանայ, կը տկարանայ: Յե-
զային ազդեցութիւնը նոյն իսկ օտարազգի-
նուն համար ալ նկատելի է: Մարդը Քրիս-
տոյցի է, անգլիացի է, գերմանացի է, և
թիւրքիոյ մէջ իր ցեղին վայելած ազդեցու-
թեան չափովը, ինքն ալ աւելի կամ նուազ
բարեյաջող դիրք մը կը գրաւէ:

ծրագիրը այն ժամանակ, երբ նրանք ա-
մենաաջող պայմաններում էին:

Այժմ երբ ռուսական զօրքը Ման-
ջուրիայում ուժեղացրած է Սիբիրից
և Եւրօպական Ռուսաստանից տա-
րած զօրքերով, պատերազմի բեմի դիր-
քը փոխված է, իսկ ամառը, երբ
Ռուսաստանը հնարաւորութիւն կունենայ
զօրք ուղարկել և ջրով, Օր, Նիսէյ և
Ամուր գետերով և ճիւղաւորութիւններով,
գեներալ Կուրօպատկին կարող կը լինի
կենտրոնացնել իր ձեռքում բաւականաչափ
զօրք յարձակողական գործողութիւնների
համար: Եւ այդ յարձակողական գործո-
ղութիւնները աւելի հեշտ կը լինի կա-
տարել Վլադիվոստօկ-Գենգան-Սէուլ գծի
ուղղութեամբ: Եթէ ռուսական մի սպառ-
նալի զօրք, բաղկացած 150—200.000
հոգուց, սեպտեմբերին կամ օգոստոսի
վերջին իջնի եազմական ծովի ափով
դէպի Գենգան, այն ժամանակ ռուսների
զօրքը կարող կը լինի գեկտեմբերին հաս-
նել Սէուլ:

Հեռագրական գործակալութիւնները
հաղորդում են մի շարք տեղեկութիւններ
եազմական զօրքերի ծովափ իջնելու
մասին. բայց աչքի առաջ ունենալով, որ
շատ լուրեր սխալ են դուրս եկել, պէտք
է սպասել պաշտօնական հաղորդակցու-
թիւններին:

ՔԱՐՏԷԶԻ ԱՌԻԹՈՎ

«Մշակի» ներկայ համարի հետ ուղար-
կում ենք մեր բաժանորդներին մի քար-
տէկ, որ ներկայացնում է ռուս-եազմա-
կան պատերազմի այն մասը, որտեղ ներ-
կայումս կենտրոնացած են պատերազմա-
կան գործողութիւնները:

Մօտ մի ամիս սրանից առաջ, մարտի
4-ին, «Մշակի» № 42-ի հետ, մենք սը-
լինք Հեռուոր Արեւելքի քարտէզը, որ-
տեղ նկարված էին Մանջուրիան, Կօ-
րէան, Ենայօրիան և Չինաստանի ու
Ռուսաստանի այն մասերը, որոնք սահ-

Արբուշական ճարտարապետութիւնը առե-
նօր հայոց սեփականութիւնն էր, Պալանն ըն-
տանիքին ժառանգութիւնը և ընդհանուր հայոց
համար հարստացման ասպարէզ մը, զարգաց-
ման ու բարգաւաճման դպրոց մը, ազդեցու-
թեան միջոց մը: Հայերն էին, որ Պօլիս սուլ-
թաններուն պալատները, խալիֆներուն մզկիթ-
ները, պաշտօնական շէնքերը կը կառուցանէին:
Պօլսը փաշաները, պէյերը հայ ճարտարապե-
տին կը դիմէին իրենց ապարանքներուն կա-
ռուցմանը համար: Ո՞վ վստահութիւն պիտի
չունենար այն հայուն, որուն կը վստահէր
փաղիշար իւրքը: Երկրասարդութիւն մը, մեծ
մասամբ հայաբնակեցի, գործնականապէս ճար-
տարապետութիւն կը ստղծէր Պալեաններու
ձեռքին տակ: Հայ նկարիչներու խումբ մը կը
գեղագործէր բոլոր կառուցութիւններու ձեւեր-
ներն ու պատերը. առաջնաթիւ բանուորներ
հիւան, որմնագործ, վիճակագիր, ատաղձագործ,
դարբին և այլն, ամենքն ալ գործ ունէին և
առատօրէն կը շահէին: Ու հայոց ձեռքով շի-
նուած ամեն շէնքերու նիւթերը մատակարա-
րողները իրենք հայերն էին, որով հայ վաճա-
րականները մեծաքանակ գործեր կընէին: Եւ
այդ թուականներուն Պօլսը հայ ժողովուրդն
ալ շատ գիւրդութիւններ ունէր իր հաշուին
մեծամեծ շէնքեր բարձրացնել: Թողունք մասը
մուշք տունները, խանութները: Երբեք հա-
տառուած իրողութիւն մըն էր, թէ Պօլիս իս-
լամներէն յետոյ, էն շատ կալուածատէր ժողո-
վուրդը հայն էր:

Հոս ալ փչեց խորշակը: Սուլթան Համիդին
օրով արքունական հայ ճարտարապետութիւ-
նը շնչուեցաւ: Պալեանները ոչնչացան, առանց
ժառանգ ու յաջորդ ձգելու, դէպքերն ու պա-
հանները հայն ու Թիւրքը իրարու բոլորովին
թշնամացուցին. եւրօպացի, յոյն եկան մեր
տեղը գրաւել, անոնք ալ իրենց հետ բերելով

մանակից են առաջին երկիրներին: Այն
քարտէզը նպատակ ունէր միայն ընդհա-
նուր գաղափար տալու այն տեղերի մա-
սին, որոնք պարփակել էին իրանց մէջ
սկսված պատերազմի բեմը: Իսկ ներկայ
քարտէզը ներկայացնում է միայն մի
սահմանափակ տեղ, այն է Մանջուրիայի
հարաւային ծովափայ մասը և Կօրէայի
կենտրոնական և հիւսիս-արեւմտեան մա-
սերը: Բարեկէլի կէտում գտնվում է Եալու
գետը, որ բաժանում է Մանջուրիան Կօ-
րէայից և ռուսական բանակները եապօ-
նականից: Մենք աշխատել ենք կարելիին
չափ շատ քաղաքների և գիւղերի անուն-
ներ նշանակել, որպէս զի մեր ընթեր-
ցողները կարող լինեն հետեւել այն հա-
ղորդագրութիւններին, որոնք պէտք է
այսուհետև լայն տեսնեն հեռագրիւնների և
ուրիշ նկարագրութիւններին մէջ վերաբե-
րեալ պատերազմին:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԵՐԿՐԱՆԻ ԽՕՄԲ ԹԻՖԼԻՍԻ ՀԱՅՈՅ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱ-
ԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ապրիլի 11-ին նշանակված է Թիֆլիսի Հա-
յոց Բարեգործական ընկերութեան ընդհանուր
ժողովի նիստը: Կար ժամանակ, երբ այդ նիս-
տից մի քանի շաբաթ առաջ հասարակութեան
գանազան շրջաններում արդէն իսկ նկատվում
էր առանձին շարժում և հետաքրքրութիւն.
ընկերութեան անդամները մի քանի խմբերի
բաժանված՝ եռանդով ընում էին վարչութեան
տպագրված տեղեկագրի յօդուածները, գծա-
գրվում էին պէս-պէս նկատողութիւններ, մը-
շակվում էին նորանոր խնդիրների ծրագրեր,
պատրաստվում էին զորքերի և հարցադրու-
ղութիւններ... Եւ այդ բոլորը ընդհանուր ժողովի
ընտրութեան համար: Այդ խմբերի նախաւառ-
բատական աշխատանքը ժողովի գործունէու-
թեան ցանկալի նախընթացն էր, որ այնչափ
կենդանութիւն էր տալիս նրա պարագլուխը-
ներին:

Իսկ ի՞նչ գրաւիչ պատկեր էր ներկայացնում

իրենց ցեղակիցները ամեն գործի, ամեն
առուուրդի համար: Իբրեւ է, թէ այլ ևս
արքունական գեղապան, բարձրակուռ, ա-
րուեստակերտ շէնքեր չեն բարձրանար, սա-
կայն երկրորդ անգամ անապատաւ շրջափակը քա-
ղաքը դարձւում էր մէջ քաղքի մը վերածուցեալ,
գրեթէ առանց հայուն մասնակցութեանը, մինչ,
նախկին աւանդութեանց շարունակութեամբ,
պէտք էր ամբողջովին մեր գործը ըլլար: Եւ-
րօպացի ճարտարապետութեան մէջ ալ մեր
մէջըը կտորեց. հայ ճարտարապետութեան
տկարացմամբ բնականաբար կը տկարանայ
հայոց վաճառականութիւնը, հայոց արհեստա-
ւորութիւնը: Ան բաւուցի, բարեբոյցի քաջաւ-
հետ բանուորներուն ցեղը փչանալու վրա է:

Եւրօպացի մեզի տկարացուց, ոչնչացուց
նախ՝ երկրին տնտեսական կեանքին ուրիշ մէկ
ճիւղին մէջ, այն է՝ սեղանաւորական-եմմա-
կանին: Թիւրքիոյ մեծ սեղանաւորութիւնը գեո-
կէս դար մը առաջ հայոց ձեռքը ըլլալէ յետոյ,
այսօր ամբողջովին եւրօպացիին անցած է:
Հայը երբեք լայնաբաժին կը մասնակցէր
երկրին եւմտական մատակարարութեան. Մեծ
նոր խանը՝ կենտրոնավայր հայ սեղանաւորակե-
րու՝ մինչև աստիճան մը կրնար Թիւրքիոյ
Մալիյէն համարուի, այսինքն՝ «Ֆինանսների
մինիստրի» պաշտօնատունը. սակայն Սրբմի
պատերազմէն ետքը եւրօպացին երկցաւ, ի-
րեն հետ բերելով գրամալուրիս, քաղաքական
ազդեցութիւն ու գիտութիւն: Նախ հիմնուե-
ցաւ Պանք Օթոմանը, ուր հայը պաշտօնաւ
եղաւ: Սկզբնաւորութիւն սեղանաւորական
ծառայութեան: Բայց այդ պաշտօնէութիւնն
ալ կանխեալ. 1870-ին Պանք Օթոմանի ներքին
վարչութիւնը գրեթէ ամբողջովին հայոց ձեռքն
էր, եւրօպացի գաղութելով մեծ անօրէնները
միայն ու քանի մը պաշտօնեայնք. իսկ ալժմ

Типографія «ГЕРМЕСЪ» С. Назарянца, Мих. пр. № 81.